

WAT IS HEEMKUNDE ?

door Jozef Van Overstraeten.

A.- Wat Heemkunde wel is.

Mededeelingen van den Vlaamschen Toeristenbond, die uitsluitend beoefening der Heemkunde te bevorderen, mogen wel niet anders zijn dan met een bondig doch duidelijk antwoord op de vraag van den titel bijdrage. Met het oog op den zeer beperkten omvang van dit tweemaand tijdschriftje- voorloopig slechts op een zestigtal bladen per jaar vorend- moet deze uiteenzetting eenigszins schematisch, zonder woorden en zonder literaire mocidoenerij en zonder illustrerende uitweidingen geschiedn. Ter zake dus.

1.- Het neologisme "heemkunde" is de verdietsching van het Duitsch "Heimkunde". Laten we dus eerst onderzoeken wat het haast onvertaalbare woord heimt beteekent.

2.- De heimat, de "thuis", is de streck waarin ons leven wortel heeft geschoten, waar we ons heelmaal thuis gevoelen. Voor velen is het de geboortestreek, indien ze er ook een merkelyk deel hunner jeugd hebben doorgebracht ("la petite patrie"). Voor anderen is het een soms van den geboorteground ver afgeleeven woonstreek, waar ze langgenoeg verbleven, om er innig en trouw verbonden te geraken met hun omgeving, het landschap, de levensgemeenschap, in de eerste plaats de menschen. "Geistiges Wurzelgefühl" noemt Edward Spranger dat zeer juist.

3.- Heemkunde nu, is het bestudeeren van de heimat- de eigen omgeving, de eigen gemeente, de eigen streck- in al haar aspekten, zoowel in den huidigegen staat en in de toekomstmogelykheden, als in het verleden.

4.- Anders uitgedrukt is Heemkunde de studie van het worden en het zijn van de heimat, het heem- dit woord is hier synoniem van Heimat en niet alleen van Heim.

5.- Nog anders: de Heemkunde is de beoefening van alle wetenschappen- zelfs de toegepaste- op het plaatselyk plan, in het locale en regionale raam.

6.- Heemkunde is dus geen nieuwe, geen afzonderlyke wetenschap, maar een veelzijdige studie. De vrucht van die studie is de Heemkunde.

B.- Wat Heemkunde niet is.

7.- Heemkunde mag niet verward worden met Volkskunde(folklore), die op het plaatselyk plan- slechts een der wetenschappen is (een der voornaamste evenwel), welke de heemkundige moet beoefenen. Bij de opsomming van een groot aantal dier wetenschappen, op een volgend blad, zal dit nog duidelyker blyken.

8.- Heemkunde is ook meer dan het complex der hulpwetenschappen van de geschiedenis. Alhoewel de locale of de regionale geschiedenis wellicht de bizonderste heemkundige wetenschap is, alhoewel menige andere wetenschap de geschiedenis kan en moet dienen, toch is de Heemkunde niet de dienaar van de Historie. De geschiedenis moet daarentegen de kennis van en de liefde tot de heimat dienen.

Stemmen uit het veld

Een verkenning van de heemkundige praktijk in Vlaanderen

Nele Provoost en Fons Dierickx

De heemkundige beweging staat in Vlaanderen al lang niet meer in haar kinderschoenen. Ze draagt een heel verleden met zich mee.¹ Toch is er de afgelopen decennia ook voor lokale heemkundige kringen veel veranderd, niet in het minst door de vele omwentelingen die de erfgoedsector doormaakte. Zo bood het ontstaan van een professionele en gesubsidieerde organisatie als Heemkunde Vlaanderen nieuwe kansen en mogelijkheden aan het vrijwilligersveld. Als intermediair probeert ze de belangen en bekommernissen van haar basis en die van de sector waarin ze zelf een speler is, zoveel mogelijk te verzoenen. Met heemkunde zelf is ze echter nauwelijks bezig.² Maar om haar rol te kunnen opnemen is het cruciaal om te weten wat heemkunde is en wat ze betekent voor de vele mensen die er vandaag mee bezig zijn.

Maar wat is heemkunde eigenlijk? Wat zou ze moeten zijn? En wat niet? Vragen als deze leveren – behalve bedenkelijk gefrons en aarzelende blikken – heel uiteenlopende antwoorden op. Niet alleen bij het brede publiek, maar ook bij de heemkundigen zelf. Interessante antwoorden uiteraard waarin bepaalde elementen (lokaal!) als vanzelfsprekend terugkomen. Op het snijpunt van al die meningen, als een soort grootste gemene deler, zou men heemkunde in theorie kunnen definiëren. Maar los van theoretische bespiegelingen is heemkunde toch vooral 'iets wat je moet doen'. Het is de praktijk van heemkunde en lokaal erfgoed (zie ondertitel van dit tijdschrift) die het begrip zelf definiëren. Nadenken over heemkunde vandaag en morgen zonder stil te staan bij die praktijk is weinig zinvol.

In deze bijdrage wordt daarom geprobeerd vat te krijgen op die diffuse betekenisgeving die in en doorheen de lokaal-erfgoedpraktijk ontstaat. Via diepte-interviews met enkele lokale onderzoekers met diverse achtergronden wordt een beeld geschetst van het heemkundig landschap. 'Geschetst', want dit artikel ambieert geenszins om het volledig heemkundig landschap in kaart te brengen; het blijft een verkenning. Niet alleen werden daarvoor te weinig heemkundigen aan het woord gelaten en is de groep dus veel te klein om zelfs maar van een 'steekproef' te spreken, de methode van de dieptegesprekken laat bovendien geen volledigheid toe. Ondanks alle beperkingen werd er echter bewust gekozen voor een kwalitatieve analyse van het discours. Grootschalige kwantitatieve bevestigingen hebben uiteraard hun nut, maar zijn bij het blootleggen van betekenissen minder relevant.

Na een korte toelichting bij de manier waarop de selectie van de heemkundigen gebeurde, proberen we vat te krijgen op wat heemkunde nu

1 Zie o.m. *Heemkunde in Vlaanderen. Huldeboek dr. Jozef Weyns* (Winksele 1992); I. Van Hecke, *Het verbond voor heemkunde. De institutionalisering van de heemkunde in Vlaanderen* (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1996) en meer recent: P. De Rynck e.a. (reds.), *Achter de traditie. Op zoek naar een levend verleden. Leven en werk van Jozef Weyns* (Antwerpen 2008). Zie in dit verband ook het artikel van Pieter Fannes in dit nummer: P. Fannes, 'Van heemkunde tot creativiteit. Het traject van Felix Heidendal voor en na de Tweede Wereldoorlog', *Tijd-Schrift. Heemkunde en lokaal-erfgoedpraktijk in Vlaanderen* 3/3 (2013) 7-29.

2 Heemkunde Vlaanderen wil via ondersteuning, vorming, begeleiding en publicaties onderzoek over lokale en regionale geschiedenis stimuleren, promoten, cultiveren, uitdiepen en zichtbaar maken voor het grote publiek. Zie ook de missie op de website: www.heemkunde-vlaanderen.be

eigenlijk is. Een vraag die door de gevolgde methode, namelijk een analyse van praktijken van onderuit, al snel uiteenvalt in twee deelvragen: wie zijn die heemkundigen en wat doen ze? Dit artikel gaat dus over 'mensen en dingen' en over de bijzondere banden die tussen beiden bestaan.

Heemkundigen aan het woord

Dat Heemkunde Vlaanderen zelf geen heemkunde bedrijft, betekent natuurlijk niet dat ze er niet over kan reflecteren. De behoefte aan reflectie en een nieuwe visie is door de vele evoluties in de erfgoedsector de laatste jaren enkel toegenomen. Maar, zoals reeds gezegd, is bij elke visieontwikkeling voeling met de basis essentieel. Het was ons al gauw duidelijk dat die voeling niet zou ontstaan door een grootschalige noden- en behoefteanalyse via een gestandaardiseerde vragenlijst, zoals steevast in het kader van een beleidsplan wordt opgezet, maar uit diepgaande gesprekken met de heemkundigen zelf. Omwille van het beperkte tijdsbestek werden de ambities bijgesteld. Dit artikel zou een terreinverkenning zijn en zes dieptegesprekken (afgenomen in juni en juli 2013) bleek uiteindelijk het hoogst haalbare. Deze zes gesprekken kunnen, hoewel ze ruim 8 uur gespreksstof opleverden (goed voor meer dan 120 pagina's getranscribeerde tekst), bezwaarlijk als representatief beschouwd worden voor een heemkundige gemeenschap van 133.000 passieve leden en 4.350 bestuursleden.³ Ongetwijfeld zullen vele heemkundigen er elders anders over denken. Toch hopen we dat velen zich ook in de uitspraken van hun collega-heemkundigen zullen herkennen.

Hoewel er dus geen sprake is van een steekproef, werd er niettemin geprobeerd bij de selectie van de getuigen rekening te houden met een aantal zaken. Zo kwam elke provincie minstens één keer aan bod.⁴ Er werden zowel mannen (vier) als vrouwen (twee) gekozen uit verschillende leeftijdscategorieën.⁵ Bij de keuze van de getuigen werd verder de voorkeur gegeven aan mensen die actief bezig zijn met heemkunde. Het lidmaatschap *an sich* van een heemkundige kring betekent immers te weinig. Hoewel heemkundige kringen over hun abonnees als 'leden' spreken, behoren deze passieve leden in de eerste plaats tot het publiek van een heemkundige kring. Om over heemkunde te kunnen reflecteren, is echter een actieve betrokkenheid nodig. Maar tegelijk werd er ook gekozen voor mensen die niet dag in dag uit bewust over heemkunde of erfgoed nadenken. Met andere woorden: professionele erfgoedwerkers werden niet bevraagd. Uiteraard zijn sommigen onder hen ook op vrijwillige basis actief in het erfgoedveld en sluit de ene identiteit de andere niet uit. Maar de kans dat zij in hun antwoorden (bewust of onbewust) gestuurd zouden worden door beleidsmatige en bestuurswenselijke aangelegenheden leek reëel. Deze criteria leidden ertoe dat vooral bestuursleden werden bevraagd (vijf van de zes waaronder twee voorzitters). In veel kringen valt het bestuur immers grotendeels samen met de actieve leden.

De gesprekken bestonden voornamelijk uit open vragen. Er werd vooraf een vragenlijst samengesteld, maar deze diende vooral als leidraad tijdens het gesprek. Zoals hierboven aangegeven, was het de bedoeling in een persoonlijk gesprek de betekenis van heemkunde voor heemkundigen vandaag (in het algemeen en in hun leven) te traceren. Waarom zijn zij met heemkunde bezig, wat vinden ze er fijn aan en wat minder, hoe en waarom zijn zij bij de heemkundige kring terecht gekomen, enzovoort. De getuigen werden hierbij zoveel mogelijk zelf aan het woord gelaten en konden vrijuit vertellen. De belofte dat ze dit anoniem konden doen, leidde tot bijzonder open en vaak openhartige gesprekken. Deze getuigenissen werden allemaal digitaal opgenomen en integraal getranscribeerd, maar worden hier verwerkt en als bronnen gebruikt.

3 D. Maes, 'Heemkunde in kaart gebracht', *Bladwijzer* 3 (2011) 1–8, aldaar 2.

4 Enkel uit West-Vlaanderen werden twee mensen aan het woord gelaten.

5 De leeftijden van de zes respondenten waren heel divers: 24, 33, 58, 60, 75 en 79 jaar.

Omwille van de privacy worden de heemkundigen nooit bij naam genoemd. In de voetnoten wordt enkel verwezen naar de datum van het gesprek.

Wat is heemkunde?

Eigenlijk vind ik dat een heel ouderwets woord, heem. Ons heem. Ik zou echt niet weten welk ander woord je er moet aan geven. Dat is oubollig hé, dat is een oubollig imago. Maar je moet daar wel een beetje abstractie van maken, want ik weet niet hoe je het anders zou noemen. Lokale geschiedenis. Maar heemkunde zegt nog meer hé.⁶

Om het pas ontkiemde heemkunde meer voet aan grond te doen krijgen, verschenen eind jaren 1930 en begin jaren 1940 verschillende brochures, boeken en bijdragen onder de titel 'Wat is heemkunde?'.⁷ Uiteraard moesten ze de nieuwe discipline promoten, maar het feit dat dergelijke programmatische publicaties in grote getale op de markt verschenen, doet vermoeden dat men ook toen al worstelde met een duidelijke definiëring van het begrip.⁸ 'Heemkunde is de alzijdige studie van het heem', luidt het bij Leo Michielsen.⁹ Als pionier betrokken bij de Werkgemeenschap Heemkunde, de voorloper van het Verbond voor Heemkunde en Heemkunde Vlaanderen,¹⁰ was hij uitstekend geplaatst om het begrip in te vullen. Maar als zijn definitie in 1939 al een licht deed branden, dan is dat vandaag toch zeker niet meer het geval. 'Ja, de term heemkunde zelf. Dat komt bij mij altijd nogal oubollig over, heemkunde. Ik vind 'heem', de meeste mensen weten, denk ik, niet meer wat heem wil zeggen',¹¹ verwoordt een jonge heemkundige het. Maar ook lokale onderzoekers op leeftijd vinden het woord vaak voorbijgestreefd ('het dekt ook niet meer de lading die het vroeger dekte'¹²) of geven toe dat het bij de meeste mensen niet onmiddellijk een licht doet branden.

Eigenlijk vind ik dat een heel ouderwets woord, heem. Ons heem. Ik zou echt niet weten welk ander woord je er moet aan geven.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat alle heemkundige onderzoekers die we aan het woord lieten, moeite hadden met het geven van een directe definitie. Vaak definieerden ze het begrip door omstandig uit te leggen waarmee hun heemkundige kring zich zoal bezig houdt, of wat ze als de taak van een heemkundige kring beschouwen. Dat is op zich niet zo verwonderlijk, want, zoals al eerder aangehaald, definieert heemkunde zich nu eenmaal in en doorheen de praktijk. Zij die er toch op theoretisch niveau over reflecteerden en er direct of indirect een synoniem voor probeerden te geven, stelden heemkunde groten-deels gelijk met plaatselijke of lokale geschiedenis.

Buiten het feit dat dat in de naam van onze vereniging staat, wordt er hier weinig over heemkunde gesproken. Het gaat vooral over, wij spreken vooral over de plaatselijke geschiedenis hé.¹³

Dat is ja, ik zou zeggen lokale geschiedenis, maar dan ook hyperlokaal, zonder daar ook maar enige negatieve connotatie aan toe te voegen.¹⁴

- 7 O.m. F. Koster en P.J. Thijsse, *Wat is heemkunde? Een algemene oriëntatie der beleving van ons eigen land* (Amsterdam 1941); C. Wilkeshuis, *Wat is heemkunde? Wat bedoelt ze? Hoe past men heemkunde in de buitenwereld?* (Amsterdam 1941); J. Van Overstraeten, *Wat is heemkunde?* (Antwerpen 1942); H. Reydon, *Wat is heemkunde* ('s Gravenhage 1942).
- 8 Het beste overzicht van alle mogelijke definities van heemkunde is te vinden in Van Hecke, *De institutionalisering van de heemkunde in Vlaanderen*, 1–10.
- 9 L. Michielsen en L. De Wachter, *Heemkunde* (Brochurenreeks van de Vlaamse Opvoedkundige Vereniging. Jaargang XII. Nr. 5–6) (Antwerpen 1939) 7.
- 10 Van Hecke, *De institutionalisering van de heemkunde in Vlaanderen*, 49–58, 72.
- 11 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.
- 12 Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

13 Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

14 Persoonlijk interview, 15 juli 2013.

*Tja, heemkunde, ik zou het omschrijven als een, euh ja, de studie van de geschiedenis van een bepaalde gemeente of streek eventueel.*¹⁵

15 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.

*Wel, euh, als je doet aan heemkunde. Dat is geschiedenis hé. Maar geschiedenis op lokaal niveau hé. Met bij voorkeur ook de link naar het grote kader van de algemene geschiedenis.*¹⁶

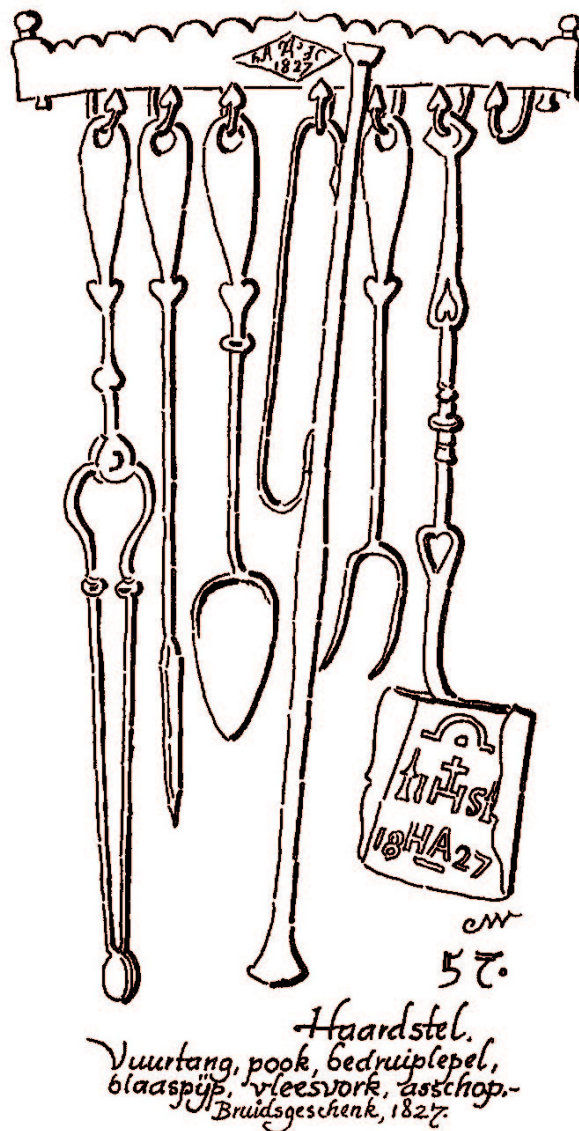
16 Persoonlijk interview, 24 juni 2013.

Zelfs de heemkundige die op de vraag naar een begripsomschrijving heemkunde typeerde als 'een allegaartje' dat zich 'misschien het meest [concentreert] rond de omgeving waar je leeft', verwees elders in het gesprek ook indirect naar de historische dimensie.

Interviewer (verder I): Het woord heemkunde welke associaties roept dat bij jou op? Waaraan denk je dan?

*Heemkundige (verder H): Ik denk vooral aan wat er gebeurd is hier ter plekke.*¹⁷

17 Persoonlijk interview, 21 juni 2013.

Het belang van lokale geschiedenis in de definitie van heemkunde kan dus moeilijk overschat worden. Toch lijken beide begrippen niet zonder meer inwisselbaar te zijn. Daarbij lijkt het niet zozeer de (hyper)lokale focus te zijn die heemkunde van lokale geschiedenis doet verschillen, noch het thema, de methode of het multidisciplinaire karakter, alhoewel deze punten wel aan bod kwamen tijdens de gesprekken. Heemkunde voegt daarentegen nog een dimensie toe aan 'lokale geschiedenis', of zoals de heemkundige die we aan het begin van dit deel citeerden het zo mooi verwoordde: 'heemkunde is meer'.¹⁸

18 Persoonlijk interview, 24 juni 2013.

Als je geen emotionele gebondenheid hebt met uw streek, denk ik niet dat je aan heemkunde kunt doen.

Verbondenheid in hart en geest

Wat is nu die extra dimensie? Die valt misschien nog het best te vatten onder de noemer verbondenheid. Heemkunde impliceert een zekere verbondenheid. Met een streek, een lokale omgeving, maar doorheen en via dat lokale ook (en vooral) met mensen. Het lokale is immers niet enkel een ruimtelijk gegeven, maar ook een mentaal concept. Vandaar dat verbondenheid in deze te verkiezen is boven de term 'gebondenheid'. Nochtans spreken veel heemkundigen zelf wel over gebondenheid of binding. Zo antwoordde de reeds geciteerde heemkundige op de vraag naar wat dat 'meer' dan precies is:

*Wel, misschien zit er voor velen meer in dat het ook een emotionele gebondenheid is met uw, met de roo (maakt woord niet af), met de, met het heem, met het lokale hé. Eigenlijk is dat automatisch hé, als je geen emotionele gebondenheid hebt met uw streek, denk ik niet dat je aan heemkunde kunt doen.*¹⁹

19 Persoonlijk interview, 24 juni 2013.

Hoewel deze persoon de term gebondenheid in de mond neemt - een begrip dat vaster (definitiever?) en meer territoriaal klinkt - wordt die connotatie ook onmiddellijk genuanceerd. Dat blijkt niet alleen uit de aarzeling in woordkeuze (uw of de; eerst roots, dan heem, dan lokale), maar ook door de toevoeging van het adjectief 'emotionele'. Een adjectief dat niet toevallig is gekozen en inherent is aan verbondenheid. Heemkunde heeft een gevoelsmatige kant die haar niet alleen onderscheidt van geschiedenis als geschiedwetenschap, maar haar tegelijkertijd ook 'problematisch' maakt in de ogen van historici.²⁰ Dat dit geen evolutie van de laatste jaren is, blijkt ook uit de reactie van de Gentse professor Vandenhouste toen zijn vriend Jozef Weyns in 1971 overwoog zijn magnum opus *Volkshuisraad*, hét heemkundig werk uit de vorige eeuw, voor te leggen aan de Rijksuniversiteit Gent voor een speciaal doctoraat. Vandenhouste raadde hem dat af:

Dat je deze materie sterk affectief benadert (...alsof de voorvaderen zelf spreken...) en niet koud-zakelijk is volkomen je goed recht. Naar mijn oordeel - en dat is helemaal niet beledigend wel integendeel! - zul jij nooit meer die emotieve afwezigheid die geëist wordt, kunnen ophalen. En dat lijkt mij ook niet nodig je daar nog voor in te spannen. Maar het is eveneens het recht van de Fac. L.W. deze houding niet te

20 Door het door Pascal Gielen aangekaarte onderscheid en de bijhorende spanning tussen het wetenschappelijk regiem en het erfgoedregiem: P. Gielen, *De Onbereikbare Binnenkant van het Verleden. Over de encenering van het culturele erfgoed* (Leuven 2007), 196-197.

aanvaarden voor een speciaal doctoraat...Bederf zelf niet je persoonlijke vreugde en genoegten bij het beëindigen en het publiceren van je jaren-oude zorgenkind.²¹

Academische erkenning vereist dus 'emotieve afwezigheid' en heemkunde 'bedrijf' je nu eenmaal met hart en geest. Betrokkenheid en verbondenheid zijn essentieel. Hoewel ook historici zich al langer dan vandaag bewust zijn van het feit dat objectieve geschiedschrijving niet mogelijk is en dat die scheidslijn dus minder duidelijk is dan men zou denken, beschouwen velen onder hen een zekere afstand van het onderzochte onderwerp als essentieel om de nodige kritische zin aan de dag te leggen.²² Of om het anders te formuleren: persoonlijke betrokkenheid is voor hen eerder een odium dan een troef. Dat onbehagen is goed te voelen bij heemkundigen met een masterdiploma geschiedenis op zak. 'Ik zou mezelf niet omschrijven als heemkundige, maar wel als historicus. Ik ben eerst historicus'²³, zo verwoordt één van de jongere respondenten het. En wanneer hij wat later enthousiast vertelt over zijn lokaal onderzoek naar een voormalig bedrijf merkt hij zelf op:

Ik zie niemand anders interviews gaan afnemen met die ex-werknemers, want er is altijd een band, want ofwel kennen ze mijn ouders, of mijn grootouders, of kennen ze mij zelf persoonlijk. Ik weet waar het ook over gaat. Dus ik heb...Het is niet altijd positief voor een historicus, maar er is niet echt een persoonlijke betrokkenheid, maar ik weet waarover het gaat, want ik ben van de streek. Dus ik kan ook misschien wel verbanden leggen of vragen stellen of zaken blootleggen waar iemand anders niet meteen aan denkt.²⁴

Om zijn geloofwaardigheid als lokaal onderzoeker te staven, valt hij terug op academische waardeoordelen ('er is niet echt een persoonlijke betrokkenheid'), maar tegelijk erkent hij het belang van die persoonlijke link. Dat academische waardeoordelen ook bij niet-historisch geschoolde onderzoekers onbewust meespelen, blijkt uit de reactie van een van de respondenten op de vraag of heemkundigen anders zijn dan historici: 'Bwa niet per se. Want er zijn historici die het tegen mij moeten afleggen hé.'²⁵ Anders betekent voor deze man duidelijk minder, terwijl de vraag neutraal bedoeld was.

Een jonge heemkundige die binnen het academisch bedrijf zijn brood verdient, worstelt hier duidelijk ook mee:

Goh ja, als ze aan mij vragen waarom ik historicus geworden ben, dan heb ik daar wel een antwoord op klaar. Maar ik vind historicus als het academische métier en heemkundige als het, ja, hoe moet ik het noemen (aarzelt), het, geschiedschrijving als hobby. Daartussen zie ik wel een heel groot verschil. Omdat ja, als historicus moet ge u inpas- sen in allerhande debatten en proberen om vragen op te lossen en problemen te omzeilen en dergelijke meer. Maar ja, voor mij is heemkunde echt iets uit een persoonlijke overtuiging of interesse.²⁶

Uiteraard zit het verschil niet echt in 'interesse', want ook historici doen onderzoek over thema's die zij interessant vinden. Maar de keuze voor een woord als 'persoonlijke overtuiging' wijst opnieuw op een zeker engagement, op dat emotionele, dat subjectieve, die betrokkenheid. Dat maakt dat niet alle lokale geschiedenis ook heemkunde is. Of lokale geschiedenis als heemkunde valt te classificeren, hangt immers ook af van de persoon van de onderzoeker zelf. Heemkundigen maken als het ware deel uit van hetgeen ze zelf bestuderen.

21 Geciteerd in: De Rynck e.a., *Achter de traditie*, 102.

22 K. Wils, 'Geschiedenisonderwijs en erfgoed: een terreinverkenning', *Hermes* 14 (2010), 1–6; aldaar 2.

23 Persoonlijk interview, 15 juli 2013.

24 Ibidem.

25 Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

26 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.

Een onderzoek naar wat heemkunde is, kan dus ook niet langs een verkenning van wie die heemkundigen zijn heen.

'Verplaatselijken is tevens vermenselijken'²⁷

Heemkunde gaat altijd over mensen. Als object, aangezien streek en mens nauw met elkaar verweven zijn. Elke lokale omgeving is immers mensenwerk en elk verhaal van een streek is ook het verhaal van, over en door mensen. 'Mij interesseert in alle vormen van geesteswetenschappen de mens: hoe denkt de mens, hoe streeft hij, wat wil hij, wat zijn zijn zwakheden, wat zijn zijn sterktes'²⁸, merkt een van de bevraagde heemkundigen op. Opmerkelijk is bovendien dat hij ondanks een zeer sceptische houding tegenover geschiedbeoefening ('je kunt niet weten wat er was'), het onderzoek van het verleden toch de moeite waard vindt: 'Je kunt er iets van weten hé. Je kunt jezelf beter leren kennen als je de anderen leert kennen'.²⁹

Heemkunde is dus ook een zaak van mensen, is mensenwerk en heeft geen bestaansgrond buiten mensen om. Het heemkundig landschap tekent zich op die manier af als een netwerk waarin mensen en dingen met elkaar in verbinding staan en de grens tussen subject en object permeabel is. 'Wat is heemkunde?', impliceert daarom ook de vraag 'Wie zijn heemkunde-beoefenaars?'. En in dit artikel worden deze subjecten daarom meteen ook een beetje object. Maar dan een object, dat we – geheel in heemkundige trant – van binnenuit benaderen aangezien cijfergegevens al veel eerder hebben aangetoond dat vooral hoger opgeleide oudere mannen met lokaal onderzoek bezig zijn.³⁰

In de zes gevoerde gesprekken kwamen zoals al eerder vermeld heel uiteenlopende personen aan het woord. Toch was het opvallend dat geen van hen zichzelf als heemkundige durfde of wilde omschrijven.

I: Zie jij jezelf als een typische heemkundige?

H: Ik weet dat niet. Dat weet ik echt niet. Wat is een typische heemkundige? Ik weet het niet. Ik zou het niet weten. Ik denk dat het vooral begint, dat ge interesse moet hebben voor geschiedenis[...] Het is niet omdat ge bepaalde dingen verzamelt dat ge een heemkundige zijt hé. Een postkaartenverzamelaar is daarom nog geen heemkundige, alhoewel hij interesse heeft voor hetgeen dat vroeger was...

I: Interesse is niet genoeg?

H: Ik denk dat niet. Ik denk dat ge verder moet gaan [...].³¹

27 Citaat van Leo De Wachter. Zie L. Michiels en L. De Wachter, *Heemkunde* (Brochure-reeks van de Vlaamse Opvoedkundige Vereniging, Jaargang XII, Nr. 5–6) (Antwerpen 1939) 103.

28 Persoonlijk interview, 21 juni 2013.

29 Ibidem.

30 Maes, 'Heemkunde in kaart gebracht', 1; G. Vercauteren, 'Gewoon. Weg. Geweldig. Enkele beschouwingen bij het surveyonderzoek erfgoedverenigingen', in: A. Vander Stichele, M. Jacobs, G. Vercauteren en J. Walterus (reds.), *Nabij, verenigd en meegerekend. Cultureel-erfgoedverenigingen in Vlaanderen (2010–2011). Onderzoek in het kader van PRISMA, veld- en toekomstanalyse cultureel erfgoed* (Brussel 2011) 65–74; 70–71.

31 Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

Het is niet omdat ge bepaalde dingen verzamelt dat ge een heemkundige zijt. Een postkaartenverzamelaar is daarom nog geen heemkundige, hoewel hij interesse heeft voor hetgeen dat vroeger was.

Terwijl deze persoon nog aarzelt om zichzelf als heemkundige te benoemen (het woord typisch in de vraag betekende ongetwijfeld een rem), waren alle anderen eerder afwijzend. 'Maar ik ben geen echte heemkundige. Bijvoorbeeld genealogie dat interesseert mij geen barst'³², merkt één van de oudste bevroegden terloops op. Een opvallende uitspraak, aangezien ongetwijfeld nog wel heemkundigen zich weinig met genealogie inlaten.³³ Los van de vraag of er wel zoiets als dé typische heemkundige bestaat lijkt het label 'heemkundige' vooral iets wat van buitenaf, door anderen, wordt toebedeeld. Je bent dus vooral heemkundige wanneer anderen je als dusdanig (h)erkennen. Ook hieruit blijkt weer het belang van mensen. Heemkundigen zijn ervaringsdeskundigen en kunnen hun competenties niet staven op papier. Dat zou trouwens weinig zinvol zijn. Ervaren ben je omdat anderen je als ervaren beschouwen. Je moet jezelf bewijzen in praktijk. Los van het feit dat 'heemkundige' een door anderen toebedeelde identiteit lijkt te zijn, biedt natuurlijk ook de toenemende professionalisering in onze samenleving, waarbij ervaring het steeds meer moet afleggen tegen een diploma, een verklaring waarom niemand van de getuigen zichzelf als heemkundige benoemde. Alle respondenten grepen terug naar objectieve kwalificaties om zichzelf te definiëren: historicus, gids, taalkundige, enzovoort.

Heemkundigen benoemen zichzelf dus nooit als zodanig. Maar uit de gesprekken viel wel af te leiden dat mensen die met heemkunde bezig zijn, gedreven en gepassioneerd zijn door het lokale verleden. Dat ze een gezamenlijke interesse voor het lokale erfgoed delen en/of dat ze die passie graag in een sociale context beleven.

32 Persoonlijk interview, 21 juni 2013.

33 Eén van de heemkundigen merkte trouwens net op dat een genealoog geen heemkundige is: Persoonlijk interview, 26 juni 2013. Beide begrippen zijn dus niet zonder meer inwisselbaar.

Beeld van de Heemdag van 21 september te Heers. Deze Heemdag, een ontmoetingsmoment voor Vlaamse heemkundigen, wordt jaarlijks georganiseerd door Heemkunde Vlaanderen.

Ja, er zit wel een gemeenschappelijke interesse in. Heel zeker. Euh, maar ik heb ook de indruk dat sommigen dat doen voor het sociaal contact. [...] Jaja, ik heb de indruk dat sommigen alleen maar komen voor de koffie en voor de gezelligheid. Je ziet er ook sommigen die...dat willen ze ook niet missen. Als ze door een of andere reden weggeweest zijn, dan komen ze bijvoorbeeld extra voor de koffie nog eens hier.³⁴

34 Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

En ja, ik heb, ik heb ook de indruk dat de meeste daar zitten als een soort sociaal gebeuren. Daar wordt niet echt veel gewerkt.³⁵

35 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.

Heemkunde brengt mensen samen, verenigt, creëert gemeenschap. Een eigenschap die door beleidsmakers, bekommerd om sociale cohesie, maar al te graag in de verf wordt gezet.³⁶ Maar wie aandachtig toekijkt (of luistert in dit geval), merkt toch dat er meer aan de hand is.

36 Gielen, *De Onbereikbare Binnenkant van het Verleden*, 131. Zie ook: Vercauteren, 'Gewoon. Weg. Geweldig.', 65–66.

Samen en toch alleen: de kracht van losse banden

Neen, wij hebben daarbuiten geen contact met elkaar. Het contact ligt alleen maar in de heemkundige kring. Wij zijn geen vrienden van mekaar. [...]³⁷

37 Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

Ik denk dat die kring, dat niet echt een heel nauwe, ja, hoe moet ik dat zeggen, er is niet echt een heel nauwe band tussen die leden van die kring, denk ik. Het is meer een soort van, ja, mensen die samenkomen en die dan het bestuur vormen. Maar het is niet echt dat er daar ook echt een bruisend sociaal leven tussen die mensen bestaat. [...] Enfin, er is geen sterke sociale band tussen die mensen.³⁸

38 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.

Ik denk niet dat dat specifiek vrienden van mekaar zijn. Neen, euh, neen. Dat zijn zo mensen die zo een beetje van overal komen. Die naar mijn oordeel niet echt connecties hebben buiten de heemkring.[...]³⁹

39 Persoonlijk interview, 15 juli 2013.

Zowat alle heemkundigen die we aan het woord lieten, waren het erover eens: een heemkundige kring is geen vriendengroep. Heemkunde mag dan wel om mensen gaan, het sociaal netwerk dat zich in en doorheen de heemkundige praktijk vormt, is geen hecht geheel. Dat betekent niet dat er voortdurend ruzie is of dat de sfeer op de vergaderingen onder het vriespunt ligt. Natuurlijk zit er af en toe wel eens iets scheef – dat kan niet anders wanneer mensen samen zijn – maar de meeste bevraagde heemkundigen beschreven de sfeer als aangenaam. Toch lijkt een heemkundige kring vaak op een pointillistisch schilderij: van ver één geheel, van dichtbij losse stippen in verschillende kleuren en diktes. Of nog om een ander (van een collega geleend) beeld te gebruiken: een kiezelstrand met stenen van verschillende dikte, kleur en grootte. Eén strand voor wie van op afstand kijkt, maar wie erop loopt, ervaart toch vooral de oneffenheden van losse stenen. En dat hoeft op zich niet onaangenaam te zijn.

De spanning deel/geheel leeft uiteraard in elke vereniging. Daar is op zich niets mis mee. Maar heemkundige kringen worstelen daar erg mee. Het romantische beeld van de onderzoeker die in de beslotenheid van zijn studiekamer geschiedenis schrijft en dat heel sterk de identiteit van (niet enkel lokale!) onderzoekers vormgeeft, is niet altijd verzoenbaar met het ideaalbeeld van een vereniging waar allen samen voor één doel (bewaren en ontsluiten van een gemeenschappelijk lokaal verleden) gaan. Zo merkt een jonge heemkundige op: 'Er is ook niet een traditie om dat (boeken N.P.) uit te geven

vanuit de kring. Dus dat wordt, als iemand iets doet, dan wordt dat door hem persoonlijk uitgegeven bij zo'n print-on-demand drukkerij. Euh, wat op zich ook wel raar is, want de kring heeft daar verder niet echt...euh, dat zijn meestal heel persoonlijke projecten. Ook heel alleenstaande projecten.⁴⁰ Die situatie is misschien niet typisch, maar als hem de vraag gesteld wordt wat voor hem een ideale heemkring is, dan antwoordt hij: 'Goh ja, dat is, ik denk dat dat vooral samenwerken is'.⁴¹ Een heel interessante wending neemt het gesprek bij de daarop volgende vraag:

40 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.

41 Ibidem.

I: Het moet dus ook iets sociaal zijn? Een sociaal project, waarbij iedereen een zekere bijdrage kan leveren?

H: Ja, zeker wel. Enfin voor mijzelf is dat nu niet zo belangrijk. Om verschillende redenen: ik ben iemand heel zelfstandig, die zich, want ik krijg thuis en van mijn vriendin krijg ik ook dat verwijt dat ik naar niks of niemand zie, dat ik mijn goesting doe en er altijd voor ga [...].⁴²

42 Ibidem.

Een kiezeland, een beeld dat een heemkundige onlangs gebruikte om heemkunde te typeren.
(foto: Nele Provoost)

Hij was zeker niet de enige bij wie we een zekere drang naar onafhankelijkheid konden vaststellen. Ook de oudste lokale onderzoeker merkt op dat heemkundigen vaak mensen zijn 'die graag alleen bezig zijn, in hun archief bezig zijn [...] Dat is voor mij ook zo'.⁴³

I: Dat je graag op je eigen onderzoek doet en schrijft?

*H: Jaja, als ik artikels schrijf, ik doe dat graag alleen. Ik zie niet goed in dat ik dat met anderen samen zou kunnen, een artikel maken. [...]*⁴⁴

43 Persoonlijk interview, 21 juni 2013.

44 Ibidem.

Deel uitmaken van een vereniging roept de verwachting op van samenwerking. Een streefdoel dat echter vaak in conflict komt met de onafhankelijkheidsdrang en de territoriumdrift van (lokale) onderzoekers. Tekenend in dit verband is een heemkundige kring waar in het verenigingslokaal één netwerk werd opgezet, waarbij ieder actief lid via een wachtwoord toegang krijgt tot zijn of haar takenpakket op een centrale server. Niemand kan zien waarmee de ander bezig is of kan gegevens, verzameld of geordend door iemand anders, zonder toelating inkijken of meenemen. Een manier van werken die niettemin als 'teamwork' werd omschreven.⁴⁵

45 Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

Is die spreidstand een probleem? Misschien wel, zullen sommigen zeggen. Als het al een probleem is, dan bestaat er alvast geen pasklare oplossing voor of niet één manier om ermee om te gaan. Maar het kan geen kwaad dat heemkundigen die spanning ten volle erkennen buiten een normatief discours om. Twee sociologische concepten kunnen daarbij misschien inspiratie bieden. Het eerste is bedacht door Mark Granovetter en staat bekend als 'the strenght of weak ties'. In een in 1973 verschenen artikel wees Granovetter op het belang van deze losse banden (weak ties).⁴⁶ *Weak ties* zijn volgens hem cruciaal zowel voor het individu of de vereniging als voor het netwerk waarvan hij of zij deel uitmaakt. Dergelijke losse banden zorgen bijvoorbeeld voor een veel snellere informatieoverdracht tussen de leden van een netwerk en tussen de verschillende (deel)netwerken. Te sterke banden tussen de leden roepen ook bij de door ons geïnterviewde heemkundigen wantrouwen op:

*Met mekaar op stap gaan, neen. Het zijn wel tamelijk diverse...Maar dat is niet...Want een vriendenkring, dat is meestal..., kliekjes mag je niet hebben hé, dat is niet vast hé. Zo kliekjes die dan ook vergaderen achter de vergadering en die dan...Ik denk niet dat we dat hebben.*⁴⁷

46 M. Granovetter, 'The Strenght of Weak Ties', *American Journal of Sociology* 78 (1973) 1360–1380.

47 Persoonlijk interview, 24 juni 2013.

Zoals een kliekje binnen een vereniging een bedreiging vormt voor de goede werking ervan, is een gesloten groep *an sich* nefast voor de samenleving als zodanig. Dat is toch wat sociologen beweren. In dat verband maken ze het onderscheid tussen *bonding social capital* en *bridging social capital*.⁴⁸ Vooral deze laatste vorm van sociaal kapitaal, waarbij bruggen worden geslagen tussen mensen, verenigingen en andere netwerken, zou een zegen betekenen voor de maatschappij. Dit tweede concept, *bridging social capital*, is verwant met de eerder genoemde *weak ties* van Granovetter. Sterke banden zijn volgens hem immers zelden 'bruggen', terwijl losse banden de integratie in een netwerk net vergemakkelijken.⁴⁹ Met andere woorden, een heemkundige vereniging heeft er alle baat bij zichzelf als een open netwerk te beschouwen waar een voortdurende instroom van nieuwe expertise mogelijk is. Dat er eerder losse banden bestaan, is daarbij een troef. Of deze sociologen het bij het rechte eind hebben, laten we hier in het midden. Feit is dat de bovenstaande overwegingen alvast kunnen helpen om het denken in termen van binnen en buiten wat bij te stellen.

48 Het begrip sociaal kapitaal werd geïntroduceerd door Pierre Bourdieu en verwijst naar het geheel van hulpbronnen waar mensen dankzij een duurzaam netwerk van relaties toegang tot hebben: zie D. Pels, *Pierre Bourdieu. Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Amsterdam 1989) 132. In de context van het verenigingsleven kreeg het begrip een tweede leven dankzij de Amerikaanse socioloog Robert Putnam o.m. in: R. Putnam, *Bowling alone. The Collapse and Revival of American Community* (New York 2000). Voor een goed overzicht van de verschillende invullingen van het begrip zie: M. Hooghe, *Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Verenigingen en democratische politieke cultuur* (Amsterdam 2003) 21–25.

49 Granovetter, 'The Strenght of Weak Ties', 1364.

Wil heemkunde een kans krijgen in de toekomst dan is die openheid cruciaal. Dat geldt voor het heemkundig netwerk als zodanig, maar zeker ook voor het verenigingsleven. Een heemkundige kring die zich afsluit, of – nog belangrijker – die de indruk wekt zich af te sluiten, dreigt een eiland te worden zonder bruggen. Perceptie speelt in dit hele proces vaak een cruciale rol, zoals ook een van de geïnterviewden opmerkt.

H: [...] Maar euh, nog anderen doen niet mee hé. En ook dat gevoel van 'dat is een club waar we in waar we bij gezet worden'. Dat zijn hun eigen vrienden niet hé.

I: Het is een probleem van dat ze zich niet opgenomen voelen?

H: Ja, niet dat ze niet opgenomen mogen worden. Maar ze voelen: dat is hun water niet hé.⁵⁰

50 Persoonlijk interview, 21 juni 2013.

Geen enkele vereniging zal over zichzelf beweren dat ze geen nieuwe mensen wil. Integendeel, de roep om nieuwe krachten en vers bloed klinkt luid. Misschien zelfs te luid?

Over zaaien en oogsten of hoe een netwerk zich in stand houdt

Een ideale heemkring is een kring 'waar je een behoorlijk aantal interessante mensen in hebt', zo vertelt een van de bevraagde heemkundigen.⁵¹ Zoals al gezegd: mensen zijn belangrijk voor heemkunde en dat blijkt ook uit de manier waarop het heemkundig netwerk zichzelf vernieuwt en dus in stand houdt. Mensen treden toe omwille van andere mensen. Dat geldt in het algemeen voor al wie met heemkunde bezig is; vaak werden ze door iemand enthousiast gemaakt. Maar uiteraard geldt dit bij uitstek ook voor het verenigingsleven. De levensverhalen van de getuigen zijn hiervan een mooie illustratie: iedereen werd ofwel gevraagd een bestuursrol op zich te nemen omwille van specifieke capaciteiten, ofwel benaderd door een lid met wie ze een bijzondere band hadden. De enige respondent die geen formeel lid was van een heemkundige kring, kwam met heemkunde (en de lokale kring) in contact via familiale connecties.⁵² Het lijkt er dus sterk op dat de kwestie of het netwerk zich in stand kan houden, vooral afhangt van het initiatief en de vitaliteit van dat netwerk zelf.

51 Ibidem.

52 Persoonlijk interview, 15 juli 2013.

Met die vitaliteit lijkt op het eerste gezicht niets mis getuige de vele enthousiaste gesprekken van de afgelopen maanden. Toch leeft binnen de heemkundige kringen expliciet of onderhuids een soort angst voor een gebrek aan opvolging.

Opvolging, ik zou het begot niet weten. En dat is het probleem voor veel heemkundige kringen hé. Want ge moet altijd met een paar mensen zijn hé, alleen kunt ge het niet hé.⁵³

53 Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

Allé ik zeg het, volgens mij, over tien jaar, zitten we daar nog met drie ofzo als er niemand bij komt.⁵⁴

54 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.

Ja, dat is mijn grote bekommernis en in het algemeen zal dat ook wel zo zijn. Ik merk in het algemeen dat er een vergrijzing overal optreedt hé. Die mensen zijn allemaal twintig jaar geleden met heemkunde begonnen, toen werden de meeste gesticht, de heemkundige kringen, maar ze zijn allemaal op leeftijd nu. En die hebben allemaal hetzelfde probleem: wie na ons? En wat doet men daarmee.⁵⁵

55 Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

Het discours dat hierrond wordt gevoerd, is problematisch omwille van ten minste twee redenen. Ten eerste is het niet altijd gestoeld op een werkelijk

probleem en daardoor dikwijls gebaseerd op gemeenplaatsen.⁵⁶ Ten tweede – en dat is vermoedelijk een nog groter probleem – bestaat de kans dat dit discours een zichzelf waarmakende voorspelling wordt.

56 Zo werd al eerder opgemerkt dat er van een grote uitstroom uit de erfgoedverenigingen niet echt sprake is: Vercauteren, 'Gewoon. Weg. Geweldig', 70. Uiteraard slaat de bezorgdheid van de heemkundigen vooral op de inzet van de actieve leden en niet zozeer op hun ledenbestand als dusdanig.

Folder van een cursus vrijwilligersmanagement die Heemkunde Vlaanderen en het Forum voor Erfgoedverenigingen in het voorjaar van 2012 organiseerde om heemkundige kringen te ondersteunen in hun vrijwilligersbeleid.

Ongetwijfeld zijn er lokale erfgoedverenigingen wier voortbestaan bedreigd is, maar toch lijkt het discours ook in kringen zonder problemen in stand gehouden te worden.

I: En jullie hebben ook echt problemen om nieuwe mensen te vinden?

H: Ik denk dat wel. Ik denk dat wel.

I: En heb je al eens concreet met zo'n moment, zo'n lacune gehad in het bestuur?

H: Tot hiertoe neen, neen, maar wij moeten ons wel, allé, want die 18 dat steunt op vier of vijf mensen hé en daar stopt het hé.⁵⁷

57 Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

Een verklaring hiervoor is niet eenduidig. De sterke personencultus speelt vermoedelijk een rol. Om een functie naar behoren te kunnen uitvoeren, moet er steun zijn van onderuit. Zolang iemand een taak op zich neemt, zal het dus zelden voorkomen dat een ander zich spontaan voor die taak zal aandienen. 'En niet dat ge de kopman wilt zijn, maar ge zijt hem onbewust. Ze maken hem van u, de kopman', verduidelijkt een voorzitter.⁵⁸ Het is met andere woorden pas wanneer een echte lacune ontstaat, dat die opgevuld kan worden. Maar daarnaast is binnen de vrijwillige erfgoedverenigingen ook hetzelfde onbehagen voelbaar dat in de bredere samenleving leeft: de groei van het individualisme en het afnemend engagement dat hieruit voortvloeit.⁵⁹ Vooral jongere generaties zouden hierdoor moeilijk bereikbaar zijn.

58 Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

59 Voor meer informatie en nuancering zie o.m. M. Hooghe, *Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Verenigingen en democratische politieke cultuur* (Amsterdam 2003) en L. Hustinx, 'De individualisering van het vrijwillig engagement', in: G. Buijs, P. Dekker en M. Hooghe (reds.), *Civil Society tussen Oud en Nieuw* (Amsterdam 2009) 211–225.

'Ergens kunt ge het niet begrijpen', zegt één van de geïnterviewden, 'Er zijn ik weet niet hoeveel mensen die geschiedenis studeren, maar die absoluut geen interesse hebben in geschiedenis. [...] Er is potentieel hé, maar dat blijkt dus niet hé.'⁶⁰ Deze heemkundige meet de interesse duidelijk af aan het aantal jonge leden van de kring. Maar interesse en engagement vallen niet noodzakelijk samen. Het idee dat beide bij jonge mensen van nu ontbreken, is ook bij verschillende bevraagde heemkundigen vast te stellen.

60 Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

I: Denk je dat er ook mensen zijn die helemaal geen affiniteit hebben met heemkunde?

H: Ja, ik denk dat. Dat is typisch voor onze tijd ook hé. Vroeger kende ik dat ook wel, dat begrip van 'dat zijn oude koeien, ge moet dat niet uit de gracht halen'. Maar nu is dat veel meer. Ik merk dat aan mijn kleinkinderen ook. Dat interesseert hen zo niet veel: dat is oud. Dat zal hen misschien later interesseren als ze ouder worden hé.

I: Groeit die interesse ook doorheen de jaren?

H: Dan hebben ze zelf een verleden en zo komen ze via hun eigen verleden tot het verleden in ruimere zin.⁶¹

61 Persoonlijk interview, 21 juni 2013.

De verhalen van alle getuigen tonen nochtans aan dat het niet 'typisch voor onze tijd' is. De oudere respondenten werden pas 'heemkundig actief' toen ze op pensioen gingen of op latere leeftijd meer tijd kregen. De twee jongeren die wel actief bezig zijn met heemkunde, zien die bezigheden vooral als een verlengstuk van hun professionele bezigheden.⁶² Voor jongeren, zowel vandaag als vroeger, is een gebrek aan engagement vaak ook een gebrek aan tijd. Dat beseft ook deze voorzitter: 'Ik ben afgestapt van specifiek te zoeken naar jonge mensen. Omdat ik ook weet van jonge mensen, als ik aan mijn eigen jeugd kijk, dan had ik aan uw leeftijd geen tijd van zo'n dingen te doen. Ik had een gezin, ik had mijn beroep, ik had daar geen tijd voor.'⁶³ Maar naast tijd is er uiteraard ook zo iets als interesse nodig.

62 De ene persoon noemde het letterlijk een verlengstuk van zijn academische bezigheden (Persoonlijk interview, 11 juni 2013); de andere zag heemkunde vooral als iets wat nuttig was voor zijn (semi) professionele bezigheden als journalist (Persoonlijk interview, 15 juli 2013).

63 Persoonlijk interview, 24 juni 2013.

Interesse is echter moeilijk te meten. Engagement in een kring is hiervoor geen goede graadmeter en zelfs het lidmaatschap als dusdanig kan niet als bewijs worden aangevoerd. Het feit dat jonge mensen geen abonnement nemen, betekent immers niet dat ze geen interesse in het thema hebben. Eén van de getuigen bekende trouwens zelf dat hij jarenlang geen abonnement had genomen, want hij 'had die boekjes toch'⁶⁴ aangezien hij ze kreeg van iemand uit zijn buurt. De jongste respondent leerde heemkunde kennen via het jaarboek waarop zijn grootouders waren geabonneerd en een andere jonge getuige was zelfs geen lid. 'Ik weet dat mijn moeder altijd lid gaat

64 Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

blijven', zo verklaart hij, 'Zolang die dat doet, zolang dat zij leeft, ga ik mezelf niet persoonlijk lid maken.'⁶⁵ Stellen dat jongeren niet geïnteresseerd zijn in het (lokale) verleden op basis van een gering engagement is dus niet houdbaar. Toch wordt interesse – bij gebrek aan een goede indicator – nog vaak hieraan afgemeten.⁶⁶

65 Persoonlijk interview, 15 juli 2013.

66 'Iemand die geïnteresseerd is, die wordt lid', zegt één van de heemkundigen letterlijk: Persoonlijk interview, 26 juni 2013.

Een mogelijke verklaring voor het feit dat de angst voor opvolging en het gebrek aan jonge krachten zo sterk leeft binnen de heemkundige wereld, kan besloten liggen in de grote tijdsspanne tussen (passieve) interesse en (actieve) beoefening. De tijd tussen zaaien en oogsten is vaak zo lang dat de link tussen beiden niet meer zichtbaar is. Rendement van concrete acties laat zich amper voelen. Een gevoel van machteloosheid is dan nooit ver weg.

Toch schuilt in dat negatieve discours ook een gevaar. Het besef dat een continue investering in het netwerk noodzakelijk is, is positief, maar de roep om vers bloed mag niet te luid klinken. Het kan immers de perceptie van een netwerk in verval in de hand werken. Een heemkundig netwerk waarin het verhaal van het lokale verleden op een open, positieve en eigentijdse manier wordt gebracht, investeert in haar eigen voortbestaan. De rol die het tijdschrift hierin speelt, is opvallend.

Sfeerbeeld van de jongerenontmoetingsdag van mei 2012, waar jonge heemkundigen ervaringen konden uitwisselen.

Een papieren ziel

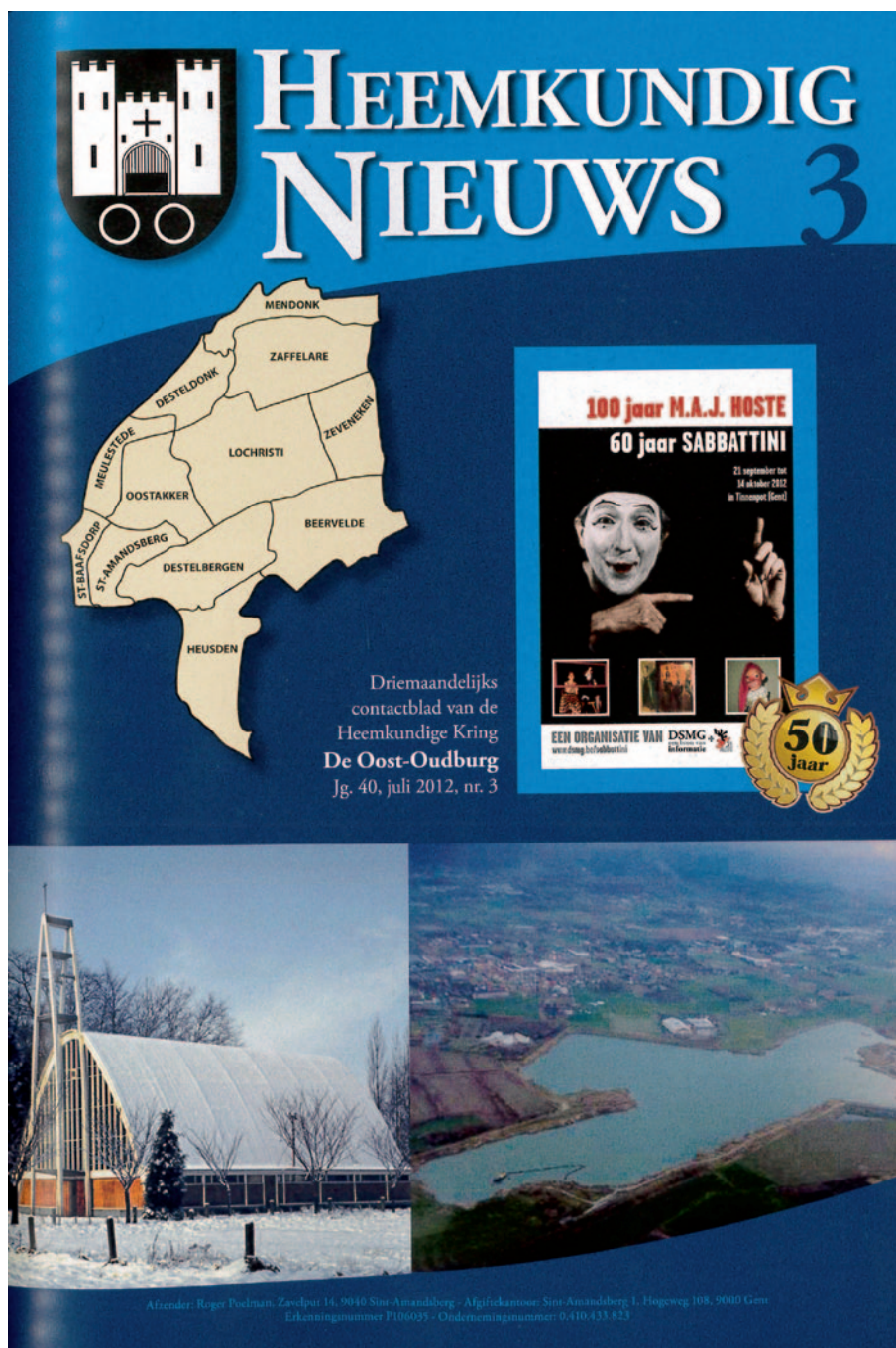
*Ik denk dat het tijdschrift belangrijk gaat blijven, denk ik. Al dan niet materieel of in een andere vorm.*⁶⁷

67 Persoonlijk interview, 24 juni 2013.

Het belang van lokale tijdschriften voor heemkunde kan niet overschat worden. Dat lijkt logisch, aangezien een periodiek hét medium bij uitstek is om lokaal onderzoek te ontsluiten. Maar een tijdschrift betekent veel meer dan kennisoverdracht. Het speelt een centrale rol in het heemkundig netwerk. Anders dan bij veel andere verenigingen, zijn leden immers in de eerste plaats abonnees. Het heemkundig netwerk heeft dan ook veel kenmerken van wat Benedict Anderson een *imagined community* of een verbeelde gemeenschap noemde. Leden van zo'n verbeelde gemeenschap kennen elkaar niet allemaal persoonlijk, maar voelen zich niettemin met elkaar verbonden.⁶⁸ Die

68 Anderson introduceerde het begrip om het proces van natievorming te beschrijven, maar ook moderne massamedia (zoals Facebook) kunnen dergelijke verbeelde gemeenschappen tot stand brengen. B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen 1983.)

Cover van het Heemkundig Nieuws, het tijdschrift van de Heemkundige Kring de Oost-Oudburg (juli 2012).

verbondenheid komt niet zozeer tot stand via gezamenlijke activiteiten – alhoewel ze er natuurlijk door versterkt kan worden – maar via de wetenschap dat ze allen lid zijn van een (lokaal) heemkundig netwerk. Een periodieke publicatie herinnert hen op gezette tijdstippen aan dat lidmaatschap en versterkt op die manier de banden tussen de leden.

Het tijdschrift is echter meer dan de zichtbare band tussen de leden. Het is dermate belangrijk voor de werking van een kring dat het dikwijls wordt gelijkgesteld met de kring als zodanig.

Wij beperken ons tot * en deelgemeenten. En sommige dingen van *, maar die (dorp N.P.) hebben nu ook een heemkundige kring, maar die werking is nog niet, allé, dat staat nog niet op punt. Die hebben ook nog geen tijdschrift en zo.⁶⁹

Want er zijn héél goeie heemkundige kringen, die een heel sterk jaarboek hebben.⁷⁰

Een goede heemkundige kring en een goed tijdschrift lijken onlosmakelijk met elkaar verbonden, zo tonen ook deze citaten aan. Doordat een kring wordt beoordeeld op haar periodiek – niet alleen door externen (het publiek, de subsidiërende overheden, enzovoort), maar ook door de kringleden zelf – valt dat periodiek als het ware samen met de kring zelf. Een tijdschrift als een soort papieren ziel. Het feit dat veel (maar niet alle) tijdschriften de naam van de kring dragen of een verwijzing naar de naam van de kring in hun boventitel voeren, versterkt dit uiteraard. Net als de prominente plaats die het logo op de voorkaft inneemt. Tijdschrift en kring zijn zo nauw met elkaar verbonden dat kritiek op een tijdschrift niet alleen aanvoelt als een aanval op die kring, maar zelfs op de individuele leden ervan. Dit verklaart onder meer waarom de stopzetting van de subsidiëring van een periodiek vaak heftige reacties oproept.⁷¹ Het voelt niet alleen als een aantasting van de identiteit van de vereniging, maar raakt ook aan de sociale identiteit van de individuele leden.

Hoewel een heemkundige nooit volledig samenvalt met een kring (het is slechts één van zijn vele identiteiten⁷²) is de grens tussen tijdschrift en heemkundige dus permeabel. Zoals al eerder aan bod kwam in dit artikel bestaat het heemkundig netwerk immers uit mensen en dingen. Een periodieke publicatie is dus niet enkel de lijm in het heemkundig netwerk, maar maakt er ook zelf deel van uit. De wetenschapsfilosoof Bruno Latour, één van de grondleggers van de actor-netwerkteorie, spreekt in dit verband van 'actanten': mensen en dingen die in relatie met elkaar staan en zo wederzijdse invloed op elkaar uitoefenen. Welke invloed ze precies uitoefenen en welke verhouding er tussen alle actanten bestaat, ligt niet vast. Integendeel, er vindt een voortdurende (her)ordering plaats die ook betekenisverandering (of translatie) met zich meebrengt.⁷³

Deze korte uitstap naar het sociologische actor-netwerkmodel is meer dan *Spielerei*. Ze impliceert bijvoorbeeld dat een periodiek, actant zijnde, niet voor alle leden van het netwerk een zelfde betekenis hoeft te hebben. Veelbetekenend is bijvoorbeeld een deel van het gesprek met een jonge heemkundige wiens grootouders geabonneerd zijn op het jaarboek van de heemkundige kring:

I: En lezen je grootouders dat?

H: Neen.

I: En waarom zijn zij daar dan op geabonneerd?

69 Persoonlijk interview, 26 juni 2013. Omwille van privacyredenen werden de namen van de gemeenten vervangen door een asterisk.

70 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.

71 Zie bijvoorbeeld de lezing van Marc Boone op het VIGES-debat in februari 2012: M. Boone, 'Geschiedenis en erfgoed: een verhaal van bange academici of het afschermen van corporatistische monopolies? Een blik vanuit de onderbuik van het historische werkveld', *Geschiedenis en erfgoed, bondgenoten of concurrenten?* (Standpunten van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten 9) (Brussel 2013) 59–63.

72 Het is bijvoorbeeld opvallend dat verschillende heemkundigen – waaronder ook enkele van de respondenten – lid zijn van meerdere heemkundige kringen. Persoonlijk interview, 24 juni 2013; Persoonlijk interview, 26 juni 2013; Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

73 B. Latour, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory* (Oxford 2005).

H: Omdat daar prentjes in staan. En mijn grootvader vindt het wel tof om die prentjes dan te bekijken, maar echt lezen doen ze dat niet. Ja, ik weet niet, ik denk dat dat ook wel een soort van sociale, sociaal iets is om zo... Want er is dan ook altijd een lijst achteraan elk jaarboek met alle leden en ja het is dan tof om uw naam daarin te zien staan hé, en zo.⁷⁴

74 Persoonlijk interview, 11 juni 2013.

Dit citaat toont opnieuw aan dat een tijdschrift veel meer is dan een medium om kennis over het lokale verleden te ontsluiten. Via het jaarboek voelen de grootouders van deze jonge man zich opgenomen in een groter geheel. Ze maken deel uit van een lokale gemeenschap en dat hun naam tussen die vele andere prijkt, is daarbij zeker niet onbelangrijk. De *imagined community* wordt plots iets minder imaginair. Maar zelfs tijdschriften waar geen namenlijst in staat, kunnen een dergelijke betekenis krijgen. 'Er zijn er enkele die wel eens durven zeggen: ik neem het (tijdschrift N.P.) niet meer', vertelt één van de heemkundigen, 'maar dan nemen ze het nog, gewoon omwille van het feit dat het niets kost.'⁷⁵ Stopzetting van lidmaatschap impliceert ook het doorknippen van een band met een lokale gemeenschap. De regelmatige ontvangst van het tijdschrift is daarom belangrijk, zowel voor lezers, wier nieuwsgierigheid naar meer wetenswaardigheden over het heem wordt bevredigd, als voor niet-lezers. Het niet-tijdig verschijnen kan immers steeds de indruk wekken dat ze niet langer tot de gemeenschap behoren.

75 Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

Het hoge aantal leden van buiten het eigenlijke werkgebied van een heemkring (of tijdschrift), iets wat in verschillende gesprekken werd aangekaart,⁷⁶ is in deze context eveneens relevant. Migratie en de toegenomen mobiliteit – traditioneel als een bedreiging voor de heemkunde beschouwd – blijkt in de praktijk heel wat positieve effecten te genereren. Hierover zegt één van de bevroegde heemkundigen trouwens: 'Neen, het is voor ons helemaal geen bedreiging. Want diegenen die uitwijken die blijven het boekje houden, dat is de binding met het dorp.'⁷⁷ Die ene getuige die eerder al opmerkte geen lid te zijn omdat zijn moeder abonnee was, merkte op dat hij een lidmaatschap wel zou overwegen als hij niet langer in België zou wonen.⁷⁸ Voor wie ver weg woont is het heemkundig netwerk bij uitstek een mentaal concept (een *imagined community*) en het tijdschrift een soort navelstreng.

76 Persoonlijk interview, 24 juni 2013;
Persoonlijk interview, 26 juni 2013;
Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

77 Persoonlijk interview, 5 juli 2013.

78 Persoonlijk interview, 15 juli 2013.

De context waarbinnen een periodieke publicatie circuleert, bepaalt dus mee de betekenis ervan. Om de rol van een tijdschrift ten volle te kunnen inschatten, is het daarom belangrijk oog te hebben voor die meervoudige en dynamische betekenissen. Meer nog, de mate waarin verschillende betekenissen gehecht kunnen worden aan het tijdschrift bepaalt ten dele zelfs de vitaliteit ervan. Zo merkte één van de getuigen op dat hij de ondertitel van een tijdschrift van een literair genootschap had weggelaten toen hij hoofdredacteur werd. Het feit dat in die ondertitel vermeld werd dat het bestemd was voor de leden van een specifieke kring, riep bij een bepaald deel van het publiek immers weerstand op: 'Maar wij willen in geen kring zijn. Wij willen geen lid worden van een groep. Ik heb dat gewoon weggelaten, dat "leden van de kring".'⁷⁹ De mogelijkheid tot meervoudige betekenisgeving bleek cruciaal voor het overleven van een periodiek. En wat geldt voor het tijdschrift, geldt eigenlijk ook voor het heemkundig netwerk *an sich*.

79 Persoonlijk interview, 21 juni 2013.

Besluit

De heemkundigen die aan het woord kwamen, lieten er geen twijfel over bestaan: heemkunde leeft. Met enthousiasme vertelden ze honderduit over hun passie en het belang van heemkunde in hun leven. Van het lokaal verleden blijft een onwaarschijnlijke aantrekkingskracht uitgaan. Heemkunde betekent voor velen het bestuderen, bewaren, koesteren en doorgeven van lokaal erfgoed. Maar heemkunde is meer dan bezig zijn met lokale geschiedenis. Meer zelfs dan alle mogelijke definities die je kan bedenken, zo blijkt na afloop van dit artikel. Wie had gehoopt een antwoord te krijgen op de vraag wat heemkunde is, krabt zich na het lezen ervan dan ook vermoedelijk in de haren. Als de zoektocht naar de betekenis van heemkunde al iets heeft opgeleverd dan is het dat die betekenis in de buitenwereld niet voor het grijpen ligt. Dat mag dan voor sommigen misschien onbevredigend zijn, het is geenszins problematisch. Integendeel, wat heemkunde is, ligt niet vast en hierin schuilt net haar grootste kracht.

Meer nog dan lokale geschiedenis, bestaat heemkunde niet buiten mensen om. Ze komt tot stand doorheen de praktijk en tekent zich af als meervoudig en dynamisch. Ze wordt met andere woorden voortdurend gemaakt en veranderd. In dat proces van betekenisgeving spelen mensen, dingen en de bijzondere banden die tussen beide bestaan allemaal een rol. Een merkwaardige verbondenheid tussen subject en object die bovenal blijkt uit de positie van het tijdschrift. Een periodiek is immers niet enkel de zichtbare band tussen alle leden van een heemkundig netwerk, af en toe lijken tijdschrift, kring en leden zelfs samen te vallen. Toch hoeft dit niet te betekenen dat de betekenis van een periodiek – en bij uitbreiding die van heemkunde *an sich* – voor elke heemkundige dezelfde is. Meervoudige betekenisgeving is niet alleen een gegeven, het is cruciaal voor het overleven van de heemkunde.

Biografie

Nele Provoost (1983) studeerde Geschiedenis (2005) en Culturele Studies (2006) aan de KU Leuven. Na een eerste job in de erfgoedsector als coördinator van de regionale beeldbank 'Westhoek verbeeldt', was ze als doctoraatsbursaal verbonden aan de KU Leuven waar ze in 2011 het diploma van Doctor in de Geschiedenis behaalde. Nadien werkte ze bij het Interuniversitair Instituut voor Publieksgeschiedenis op een project rond familiegeschiedenis (www.familiegeschiedenis.be). Sinds oktober 2012 is ze coördinator van Heemkunde Vlaanderen.

Fons Dierickx (1945) was als leraar secundair onderwijs verbonden aan het Sint-Maarteninstituut te Aalst. Hij heeft een uitgesproken interesse voor lokale geschiedenis en heemkunde en is auteur van heel wat boeken en publicaties in lokale en regionale tijdschriften. Fons Dierickx is tevens secretaris-redactiesecretaris van de Heemkundige Kring De Faluintjes, lid van de raad van bestuur van Heemkunde Oost-Vlaanderen en sinds 2002 voorzitter van Heemkunde Vlaanderen. Hij ontving in 2003 de prijs voor de vrijwilliger van de Vlaamse Gemeenschap en is laureaat van diverse prijzen voor heemkunde en lokale geschiedenis.